

Hva er rettferdig pensjon? Befolkningens oppfatninger om alderspensjonen i folketrygden

What is a fair pension? Popular opinions about the old age pension system in the National Insurance scheme

Anne Skevik Grødem

Dr. polit i sosiologi, forsker I, Institutt for samfunnsforskning

a.s.grodem@samfunnsforskning.no

Sammendrag

En rekke land har gjennomført omfattende pensjonsreformer de senere årene, likevel finnes det lite kunnskap om hvordan befolkningen faktisk ønsker at pensjonssystemene skal se ut. I denne artikkelen søker vi å belyse denne problemstillingen ved hjelp av surveydata samlet inn i 2017, der 3 000 respondenter ble bedt om å ta stilling til tre påstander om innretningen av alderspensjonen i folketrygden. Analysene viser at det er stor oppslutning om hovedtrekkene i det norske pensjonssystemet, men at det er ulike oppfatninger i ulike grupper. Alder og inntekt har stor betydning, på måter som tyder på at oppfatningene om alderspensjonen er drevet av egeninteresse.

Nøkkelord

surveyundersøkelse, alderspensjon, holdninger, fordeling, ulikhet

Abstract

Several countries have implemented pension reforms in recent years. Still, we know little about popular opinions on what a fair pension system should look like. In this article, we approach this issue through survey data collected in 2017, where 3000 respondents were asked to agree or disagree to three statements about principles for old-age pensions in the National Insurance scheme. The analyses indicate that there is considerable support for the main features of the Norwegian old-age pension system, but that there is systematic variation between groups. Age and income both matter, in ways that suggest that opinions about the old-age pension system are essentially driven by self-interest.

Keywords

survey, old age pensions, opinion research, redistributive policies, inequality

Innledning

Mange land, både i Europa og andre steder i verden, har reformert pensjonssystemene i de senere årene (OECD 2017).¹ I mange land finnes en bekymring for at de etablerte pensjonssystemene ikke er bærekraftige på sikt, i en situasjon med vedvarende lave fødselstall og en aldrende befolkning. Diskusjonene om hvordan pensjonssystemene kan og bør reformeres, er mange: Bør man øke pensjonsalderen, eller iallfall lage systemer der arbeidstakere som ønsker å gå av tidlig betaler for dette selv gjennom lavere pensjoner? Skal man redusere ambisjonene i det offentlige pensjonssystemet, og heller oppmuntre til private løsninger – enten som pålagt sparing gjennom arbeidsgiver (tjenestepensjoner) eller som skattesubsidierte private spareordninger? Skal de som har tjent mye over livsløpet også ha høyere pensjoner, eller bør man i stedet ha en grunnsikring som er lik for alle?

Ulike land velger ulike løsninger, og det finnes en relativt omfattende litteratur som beskriver og sammenlikner utvikling i ulike land (Ebbinghaus 2011; Ervik & Lindén 2013; Marier 2008; Natali 2017; Schludi 2005; Pedersen, Hippe, Grødem & Sørensen 2018; Natali, Keune, Pavolini & Seeleib-Kaiser 2018). Imidlertid foreligger det svært lite kunnskap om hva befolkningen i Europa mener om ulike måter å beregne pensjon på. Det finnes en håndfull studier av oppfatninger om pensjon, men disse tematiserer typisk hvilke forventninger befolkningen har til sin framtidige inntekt som pensjonist og hvilke tilpasninger de gjør, ikke hva de mener om gode prinsipper for utformingen av pensjonssystemet (MacLeod, Fitzpatrick, Hamlyn, Jones, Kinver & Leon 2012; Midtsundstad 2013). I tillegg finnes det en rekke studier av befolkningens interesse for, og kunnskap om, pensjonssystemet (Østhus 2019; Grødem 2019). Et gjennomgående funn i disse undersøkelsene er at befolkningen generelt er lite interesserte i pensjoner, og også vet lite om systemet, fram til de når en slik alder at de begynner å tenke på å avslutte arbeidslivet.

Alderspensjon er et av de aller viktigste velferdsgodene i Norge. Utgiftene til alderspensjon utgjorde i 2017 om lag 44 prosent av utbetalingene fra NAV – i overkant av 211 milliarder kroner (Nav 2018). 941 240 personer – nesten en million – mottok denne ytelsen per mars 2019. Alderspensjon er en ytelse så å si alle håper og tror at de skal motta i løpet av livet, og alle kjenner noen som mottar denne ytelsen. Etter pensjonsreformen i 2011 varierer beløpet man mottar med hvor mange år man har jobbet – alle år teller – og hvilken inntekt man har hatt, når man valgte å pensjonere seg, og forventet gjenstående levealder på pensjoneringsstidspunktet. Dette er en betydelig endring fra systemet før reformen, da pensjoneringsalderen var 67 år, bare de 20 årene med høyest lønnsinntekt talte for pensjonsberegning, og forventet gjenstående levealder ikke hadde noen betydning (Hippe & Pedersen, 2019). Likevel vet vi nesten ingen ting om hva befolkningen mener om denne omleggingen av systemet.

Sikringen i alderdommen består av tre komponenter: offentlige pensjoner (folketrygden i Norge), pensjon gjennom arbeidsforhold (tjenestepensjoner) og privat sparing (OECD 2017). Slik er det i nesten alle land, men det varierer hvor viktige de tre elementene er relativt til hverandre. I denne artikkelen ser vi bare på ett av disse elementene, nemlig alderspensjonen i folketrygden. Hensikten er å gi et bilde av befolkningens oppfatninger om

1. Artikkelen er skrevet som en del av prosjektet «Nytt pensjonssystem: Legitimitet, Atferdsvirkninger og Bærekraft» (PensjonsLAB), som finansieres av Arbeids- og sosialdepartementet. Datamaterialet er samlet inn av prosjektet «Between equality and efficiency: Work incentives, social redistribution and gender equality in the reformed pension system», som finansieres av Norges forskningsråd og ledes av Axel West Pedersen, Institutt for samfunnsforskning. Jeg takker for tilgangen til dataene. Også takk til redaktørene og en anonym konsulent for gode innspill til et tidligere utkast.

omfordelingsmekanismene i folketrygdpensjonen, og å analysere forskjeller i oppfatninger mellom ulike grupper, slik dette fremkommer i en opinionsundersøkelse som ble gjennomført høsten i 2017. Respondentene i undersøkelsen ble bedt om å ta stilling til tre påstander om hvordan pensjonssystemet bør utformes. Alle tre spørsmålene dreier seg om grad av likhet og ulikhet, og om forholdet mellom to viktige mål for pensjonssystemet: å hindre fattigdom blant alderspensjonister, og å opprettholde tilvent inntekt. Særlig skal vi se på om det er forskjeller i holdningsmønstre etter alder og sosioøkonomisk status. Som litteraturgjennomgangen nedenfor vil vise, oppfattes eldre typisk som en gruppe «verdige trengende», og det er stor oppslutning om at et land bør ha et godt system for sikring i alderdommen. Finner vi samme gjennomgående konsensus om ulike prinsipper for utmåling av pensjon, eller vil vi finne store sprik mellom ulike grupper i oppfatningene om dette? Og hvis vi finner at det er stor variasjon, kan denne forklares av at ulike grupper har egoistisk interesse av ulike prinsipper, eller er det andre faktorer enn egeninteresse som driver variasjonen?

Tidligere forskning

Stor støtte til alderspensjon

Det er gjennomgående stor oppslutning i befolkningen om at offentlige myndigheter har et ansvar for å sikre levestandarden til de eldre. Når respondentene i den store europeiske meningsmålingen European Social Survey blir bedt om å ta stilling til påstanden «myndighetene bør ta ansvar for å sikre en rimelig levestandard for de eldre», og indikere hvor enige de er i denne påstanden på en skala fra 1 til 10, ligger gjennomsnittsskåren i Europa mellom 7 og 9. I Norge var den på litt over 8 i 2016 (Ebbinghaus & Naumann 2018). En rekke studier over tid har vist at alderspensjon er et av de offentlige programmene som har størst støtte i befolkningen, like bak offentlige helsetjenester (van Oorschot 2006), og støtten faller heller ikke når respondentene minnes på at finansieringskostnadene er store eller at utgifter til pensjon kan gå på bekostning av aktivitet på andre velferdsstatlige områder (Busemeyer & Garritzmann 2017). Forskjellene mellom landene er små, og varierer i liten grad med faktiske sosiale forhold, som observerte fattigdomsrater blant de eldre. Derimot er det en tendens til at i land der befolkningen *tror* at de eldre ofte har dårlige levekår, øker oppslutningen om det offentliges ansvar (Ebbinghaus & Naumann 2018; van Oorschot & Meuleman 2012). Oppslutningen om offentlig ansvar for Eldres levekår er stabil over tid, og har holdt gjennom økonomiske kriser og nedgangsperioder.

En innflytelsesrik innfallsvinkel til diskusjonen om hvilke sosialpolitiske tiltak som vinner støtte, er distinksjonen mellom verdig og uverdige trengende – altså hvem som fortjener å motta offentlig støtte. Van Oorschot (2006) lister opp fem kriterier for hvem som betraktes som verdige: kontroll, grad av behov, identitet, holdninger og resiprositet. *Kontroll* handler om graden av «skyld» i at man har havnet i en situasjon der man trenger offentlig støtte, slik at personer som anses å ha kontroll over sin egen situasjon betraktes som mindre verdige trengende. *Grad av behov* relaterer seg til hvor stort behov man har, der personer med store behov betraktes som mer verdige trengende enn personer med mindre behov. *Identitet* knytter seg til grad av tilhørighet, altså om den trengende betraktes som «en av oss». Dimensjonen *holdninger* tematiserer at de fleste er mer innstilt på å hjelpe personer de oppfatter som sympatiske og takknemlige, og som er innstilt på å leve i tråd med alminnelig aksepterte normer. Det femte kriteriet, *resiprositet*, sier at det oppleves som lettere å gi hjelp til personer som har bidratt til fellesskapet tidligere, og som dermed har gjort seg fortjent til fellesskapets støtte. Mot denne bakgrunnen er det ikke vanskelig å forstå at alderspensjonister kommer så godt ut: Aldring er en del av livet, og alderspensjonister har ikke tatt aktive

valg for å havne i den situasjonen at de vil motta pensjon. De vil typisk ha «store» behov, i den forstand at de ikke har lønnsinntekt overhodet, de har bidratt tidligere, og de er «våre egne» – den typiske alderspensjonist har tilhørighet til fellesskapet, og antas slett ikke å søke en alternativ livsstil. Studien (van Oorschot 2006) finner da også at befolkningen i Europa uttrykker mest solidaritet med de eldre, deretter følger syke og uføre med nesten like stor oppslutning. Solidariteten med arbeidsløse er mindre, og aller minst solidaritet vises personer med innvandrerbakgrunn. Denne rangeringen var stabil på tvers av land, og ble ikke påvirket av informantens kjønn, alder, utdanning, inntekt eller religion. Norge er ikke inkludert i denne studien, men Bay og Pedersen (2015) har gjort liknende funn med norske data.

At alderspensjonene er nærmest «uberørbare» i diskusjonene om politiske prioriteringer har lenge vært betraktet som en sannhet i litteraturen om velferdsstatlig endring. En relativt fersk studie stiller et lite spørsmålstegn ved dette, og viser at også pensjoner kan komme i spill gitt de utfordringene Europa nå står ovenfor (Naumann 2018). Oppslutningen om pensjonene har falt noe over tid, og i flere land stilles det spørsmål ved om man kan ha tillit til at pensjonssystemet fyller den funksjonen det skal fylle. Dette later til å være særlig påtreggende i land som samtidig opplever både høy arbeidsledighet og har en aldrende befolkning. Paradoksalt nok ser det ut til at pensjonsreformer kan forverre situasjonen: Når myndighetene gjennomfører reformer for å øke den økonomiske bærekraften i systemet, synker tilliten – sannsynligvis fordi det skapes oppmerksomhet om bærekraftutfordringene. Oppslutningen om alderspensjoner er fortsatt svært høy i Europa (Ebbinghaus & Naumann 2018), men det er ikke gitt at alderspensjonen vil være unntatt debatt i vanskelige tider.

Hvilken alderspensjon?

Vi har altså en del kunnskap om oppslutningen om offentlige pensjonssystemer. Disse studiene sier imidlertid ikke noe om *hva slags* pensjonsordninger befolkningen ønsker seg. Hva er gode prinsipper for omfordeling til de eldre?

I Norge har forskerne de senere årene vært mer opptatte av å kartlegge hva befolkningen *vet* om de ulike delene av pensjonssystemet enn av hva de *mener*. Situasjonen er i stor grad den samme internasjonalt: Forskningen er opptatt av hvordan befolkningen tilpasser seg pensjonssystemet og om de har tilstrekkelig kunnskap til å gjøre informerte valg. Hva befolkningen tenker og mener er i langt mindre grad utforsket. Det finnes imidlertid noen eldre norske studier. På slutten av 1990-tallet ble spørsmål om folk trodde at alderspensjonen ville gi dem nok å leve av som pensjonister stilt i flere ulike undersøkelser (sitert i Bay & Pedersen 2004). Andelen som sa «nei» varierte mellom 54 og 66 prosent, litt avhengig av spørsmålsstillingen. Med andre ord fantes det en betydelig skepsis i befolkningen til om folketrygdens ytelser til eldre var tilstrekkelige. En studie fra 2003 søkte å måle oppslutningen om ulike prinsipper for utmåling av alderspensjon, og fant at befolkningen uttrykte støtte til to motstridende prinsipper (*både* flat og inntektsavhengig alderspensjon) avhengig av hvordan spørsmålet ble stilt. Funnet ble ikke tolket som uttrykk for forvirring, men som en refleksjon av at folketrygden faktisk forventes å oppfylle mange verdier samtidig (Bay 2005:17).

At kontekst og spørsmålsstilling påvirker svarfordelingen er en av de store utfordringene i opinionsforskningen. «[...] from the earliest days of public opinion research, citizens have been found to have low-quality opinions, if they have opinions at all» (Chong & Druckmann 2007:103). Med «meninger av lav kvalitet» mener forfatterne oppfatninger som er overflatiske, usammenhengende og i liten grad knyttet til overordnede ideologier, og dessuten basert på lite kunnskap om temaet man uttaler seg om. Det er sannsynlig at vi særlig vil finne oppfatninger av denne typen på områder som oppfattes som kompliserte, og som mange

føler at de vet for lite om – som pensjon (jf. Grødem 2019). Kangas, Niemelä og Varjonen (2014) eksperimenterte med ulike innramminger av samme spørsmål (om organiseringen av velferdstjenestene) i Finland, og fant blant annet at måten spørsmålet ble stilt på påvirket svarfordelingen sterkere enn respondentens utdanning og inntekt, og også sterkere enn partitilhørigheten. Dette er viktig å være klar over når man skal utforme opinionsundersøkelser, og også når man skal tolke funn fra slike undersøkelser.

Overordnet er det rimelig å anta at holdninger til beregning av pensjon følger omtrent samme mønstre som holdninger og politisk atferd generelt: Befolkningens holdninger speiler delvis deres egeninteresse («hva er godt for meg?») og deres ideologiske grunnholdninger («hva er gode generelle prinsipper?») (Aardal, Bergh & Karlsen 2015). De aller fleste regner med å bli gamle, og de ønsker seg naturligvis en rimelig god levestandard som alderspensjonister. Man skal være svært ideologisk overbevist for å gå inn for et prinsipp for pensjonsberegning som tilsier at en selv vil få vesentlig mindre å rutte med i en sårbar livsfase. Samtidig er både interessen for, og kunnskapen om, alderspensjon begrenset i befolkningen (Grødem 2019; Østhus 2019). Dette tilsier at også generelle orienteringer – hva man generelt sett mener er riktig i sosialpolitikken – vil spille inn når man skal ta stilling til pensjons-spørsmål. Slike generelle orienteringer kan være at «det er viktig at vi tar oss av de svakeste» eller «innsats bør lønne seg – de som har betalt mer, bør få mer igjen».

Flere studier har lagt til grunn en antakelse om at det særlig er de eldre som vil prioritere alderspensjoner svært høyt, mens de yngre heller vil ha utdanning eller foreldrepermisjoner. Gjennomgående finnes det liten empirisk støtte til denne hypotesen. Det er tendenser til at de eldre i mindre grad enn yngre vil prioritere utdanning og barnetilsynsordninger, men ingen tilsvarende tendens til at de unge ikke prioriterer alderspensjon (Busemeyer, Goerres & Weschle 2009). Denne innsikten er likevel ikke til hinder for at unge og eldre kan ha ulikt utgangspunkt for meninger om *utformingen* av pensjonssystemet. Tidligere undersøkelser har for eksempel vist at interessen for pensjons-spørsmål øker etter fylte 50 år, altså når pensjonsalderen nærmer seg (Grødem 2019). 50-åringene har også nådd en slik alder at de har dårlig tid til å tilpasse seg eventuelle endringer i pensjonssystemet, slik at de har en sterkere egeninteresse i å sikre at det offentlige systemet forblir like godt som det har vært. Alder vil derfor være en viktig faktor når vi ser på hvem som støtter ulike prinsipper for pensjonsut-måling, selv om både unge og eldre slutter opp om prinsippet om at samfunnet bør ha en form for sikring av de eldre.

Det er også grunn til å rette oppmerksomheten mot inntektens betydning for oppfatninger om fordelingspolitiske spørsmål, inkludert alderspensjon. Den nevnte studien til Bay og Pedersen (2015) konkluderte med at velgere som selv tilhører middelklassen slutter opp om «livssyklus-velferd» (som utdanning, helsetjenester og eldreomsorg) langt mer entydig enn de slutter opp om velferd for de svakeste gruppene. Finner vi dette også for pensjonene – at de som har høye inntekter er lunkne til de elementene i systemet som særlig kommer de svake til gode? Internasjonalt viser en fersk studie at når ulikheten i et samfunn øker, øker også andelen som mener at framgang i livet skyldes «hardt arbeid» (Mijs 2019). Dette beskrives som «ulikhetens paradoks», og kan i noen grad tilskrives at med økende ulikhet øker også den sosiale avstanden mellom ulike grupper, dermed svekkes forståelsen av hvor hardt personer i andre sosiale lag faktisk jobber (eller ikke). Slike mekanismer kan også gjøre seg gjeldende for oppfatninger om pensjonene i folketrygden, ikke minst i et system der hovedprinsippet er at «alle» kan sikre seg en bedre pensjon gjennom å jobbe mer eller jobbe lengre, og få reflekterer over at mulighetene til å jobbe lenge kan være ulikt fordelt.

Fordelingsmekanismene i folketrygden

Analysene i denne artikkelen ser på holdninger til to sentrale dimensjoner ved pensjons-systemene: Systemets evne til å motvirke fattigdom, og sammenhengene mellom utbetalt pensjon og inntekt over livsløpet (se nedenfor). Før vi kommer til resultatene, kan det være nyttig å gi en kort gjennomgang av hvordan det norske pensjonssystemet, før og etter pensjonsreformen, har forholdt seg til disse dimensjonene. Det nye pensjonssystemet fases for tiden inn, og det er for tidlig å si om det vil hindre at noen alderspensjonister blir fattige, i betydningen vil få inntekter under det som til enhver tid er fattigdomsgrensen. Systemet før 2011 oppnådde imidlertid ikke dette. Norge forholder seg til EU-definisjon av fattigdom, som er «inntekt under 60 prosent av medianinntekten, justert for husholdningsstørrelse». Minstepensjonen i det gamle systemet lå omkring 55–58 prosent av dette nivået over tid. I 2014 hadde hele 76 prosent av aleneboende minstepensjonister inntekter under fattigdomsgrensen (Omholt 2016: 26). Det var likevel et mindretall av pensjonistene som var aleneboende minstepensjonister – blant alderspensjonister generelt var andelen med lavinntekt 10 prosent (Omholt 2016). I det nye pensjonssystemet er det en ambisjon at garantipensjonen skal holde omtrent samme nivå som minstepensjonen, samtidig som alle ytelser skal levealderjusteres. Det virker lite sannsynlig at det nye systemet vil gjøre en bedre jobb enn det gamle med å hindre fattigdom blant alderspensjonister.

Prinsippet om at de som har hatt høye inntekter gjennom livet bør få mer pensjon enn de som har hatt lavere lønnsinntekter, var klart i pensjonssystemet fram til 2011. Pensjonsreformen både styrker og svekker dette prinsippet: styrker det fordi alle år med opptjening nå skal telle – besteårsregelen er avskaffet – men svekker det fordi det setter et tak på opptjening på inntekter over 7,1 ganger folketrygdens grunnbeløp G (sommeren 2019 var 7,1G lik 708 991 kroner). I det gamle systemet fikk man full opptjening for inntekter opp til 6 G, og delvis opptjening helt opp til 12 G. Mange får mangelen på opptjening for de høyeste inntektene helt eller delvis kompensert gjennom tjenstepensjoner (Hippe & Pedersen 2019), men disse styres på de enkelte arbeidsplassene og er ikke en del av folketrygden. Hvor sterk sammenheng det skal være mellom inntekt og pensjon, særlig for de med høye inntekter, er dermed et av stridsspørsmålene i pensjonsdebatten.

De første alderspensjonene i Norge var behovsprøvde minstesikringsordninger, som ga det samme til alle som hadde behov. Behovsprøvingen forsvant i 1959, og systemet med tilleggspensjoner kom inn med folketrygden i 1966. Undersøkelsen som er analysert her, lodder stemningen for å vende tilbake til systemet mellom 1959 og 1966: Alle bør få samme pensjon fra folketrygden uansett hvor mye de har jobbet og tjent.

Data og metode

De empiriske analysene i artikkelen er basert på Undersøkelsen om Familie og pensjon, gjennomført blant et representativt utvalg av befolkningen høsten 2017. Spørreskjemaet ble utarbeidet på grunnlag av fire fokusgruppeintervjuer om hvordan kvinner og menn forstår og tilpasser seg det reformerte pensjonssystemet i folketrygden, og hvilke oppfatninger de har av om opptjeningsreglene er rettferdige og om de stimulerer til yrkesarbeid (Kitterød, Halrynjo & Pedersen 2017). Undersøkelsen ble gjennomført som en web-basert survey av Kantar TNS i november–desember 2017 og hadde en varighet på omtrent 20 minutter. Utvalget ble trukket fra Galluppanelet. Et landsrepresentativt utvalg på 3 080 personer i alderen 29–53 år deltok. Aldersavgrensningen oppad ble gjort fordi man ønsket å studere holdninger blant dem som er fullt ut omfattet av det nye systemet (dvs. som er født i 1963 eller senere). Samtidig utelot forskerne de yngste, fordi de ville se på holdningene i alders-

grupper der mange var etablert i familie og/eller yrkesliv. Det sentrale temaet i undersøkelsen var befolkningens holdninger til de elementene i folketrygdens pensjonssystem som knytter seg til familiesituasjon og arbeidsdeling i parforhold. Det ble imidlertid også stilt et utvalg mer generelle spørsmål om holdninger til pensjon, samt noen spørsmål om respondentens bakgrunn og livssituasjon. I tillegg til bakgrunnsinformasjon som ble innhentet i spørreskjemaet, ble det koblet til opplysninger som allerede finnes i Galluppanelet. For å justere for litt ulik svardeltakelse i ulike befolkningsgrupper, har Kantar TNS konstruert en vekt, basert på kjønn, alder, og geografisk bosted. Denne vekten benyttes i analysene i denne artikkelen, mens antall observasjoner vises uvektet.

Avhengige variabler

De viktigste utfallsvariablene er tre påstander om pensjonssystemets overordnede innretning, som respondentene ble bedt om å ta stilling til på en skala fra «helt enig» til «helt uenig». Spørsmålet lød: «Det kan være ulike synspunkter på hvilke prinsipper som skal ligge til grunn for pensjonssystemet i folketrygden. Hvor enig eller uenig du er i følgende påstander:

- Pensjonssystemet i folketrygden bør innrettes slik at ingen alderspensjonister blir fattige;
- Personer som har hatt høye lønnsinntekter gjennom livet, bør få mer pensjon fra folketrygden enn personer som har hatt lavere lønnsinntekter gjennom livet;
- Alle bør få samme pensjon fra folketrygden uansett hvor mye de har jobbet og hvor mye de har tjent gjennom livet.

Ikke alle respondentene har tatt stilling til alle påstandene, derfor varierer antallet observasjoner (N) i de følgende analysene. Tabell 1 viser de bivariate korrelasjonene mellom de tre variablene. Koeffisientene (Pearson's produkt-moment korrelasjonskoeffisient, r) er standardisert slik de varierer mellom minus 1 og 1, der positive koeffisienter tyder på at de som er enige i en påstand også er enige i den andre, mens negative koeffisienter tyder på at de som er enige i den ene, oftere er uenige i den andre.

Tabell 1. Bivariate korrelasjoner mellom de tre påstandene. N=ca. 3 000

	Ingen bør bli fattige	De som har tjent mest, bør få mest	Alle bør få samme pensjon
Ingen bør bli fattige	1	-0.77**	.230**
De som har tjent mest, bør få mest		1	-.508**
Alle bør få samme pensjon			1

Korrelasjonene mellom påstandene «Pensjonssystemet i folketrygden bør innrettes slik at ingen alderspensjonister blir fattige» og «Personer som har hatt høye lønnsinntekter gjennom livet, bør få mer pensjon fra folketrygden enn personer som har hatt lavere lønnsinntekter gjennom livet» er negativ, men lav. Det er heller ingen nødvendig motsetning mellom disse to påstandene: Man kan mene at pensjonister bør kunne opprettholde omtrent det inntektsnivået de har hatt gjennom livet, og samtidig at det bør finnes en minstesikring som sikrer at ingen faller under fattigdomsgrensa. Dette er for så vidt også slik det norske pensjonssystemet er innrettet, både før og etter pensjonsreformen. Korrelasjonen mellom påstandene «Personer som har hatt høye lønnsinntekter gjennom livet, bør få mer

pensjon fra folketrygden enn personer som har hatt lavere lønnsinntekter gjennom livet» og «Alle bør få samme pensjon fra folketrygden uansett hvor mye de har jobbet og hvor mye de har tjent gjennom livet» er relativt sterk, og negativ: De som er enige i den ene av disse påstandene, er sannsynligvis uenige i den andre. Dette er også to påstander som står i direkte strid med hverandre, i den forstand at man ikke logisk kan være tilhenger av både flat og inntektsavhengig pensjon samtidig. Gitt den logiske striden mellom de to påstandene, kunne man faktisk forventet en enda sterkere negativ korrelasjon enn den vi faktisk finner. Endelig ser vi at korrelasjonen mellom «Pensjonssystemet i folketrygden bør innrettes slik at ingen alderspensjonister blir fattige» og «Alle bør få samme pensjon fra folketrygden uansett hvor mye de har jobbet og hvor mye de har tjent gjennom livet» er positiv, men svak. Begge disse påstandene uttrykker støtte til omfordeling og en rimelig grad av likhet, men «ingen bør være fattige» og «alle bør få like mye» er to distinkt forskjellige utsagn i fordelingspolitikken.

Korrelasjonene i tabell 1 tyder på at det er en viss indre sammenheng i de holdningene befolkningen uttrykker til pensjonssystemets innretning, men også en hel del uforklart variasjon. Korrelasjonene er uansett ikke så sterke at det gir mening å slå de tre påstandene sammen til en indeks. De tre påstandene analyseres derfor separat.

Uavhengige variabler

I tråd med diskusjonen ovenfor ønsker vi å inkludere variabler som fanger opp respondentens ressurser og tilpasninger, i tillegg til kjønn og alder. De uavhengige variablene er dermed:

Kjønn. Todelt, mann som referanse.

Alder. Vi skiller mellom fem kategorier, der de yngste (29 – 34 år) er referansekategori. Øvrige kategorier er 35–40, 41–45, 46–49 og 50–53.

Inntekt. Vi skiller mellom fire kategorier: under 400 000 (referansekategori), 400–499 000, 500–599 000, og 600 000 eller mer. Inndelingen er basert på svar på spørsmålet: «Omtrent hvor stor er din personlige brutto årsinntekt før skatt og fradrag? Med inntekt mener vi her all personinntekt: Lønnsinntekter, renteinntekter, avkastning, trygd eller studiestøtte.» De som ikke svarte på dette spørsmålet (N=74), er utelatt fra analysene der inntekt inngår.

Utdanning. Tre kategorier: grunnskole eller videregående skole (referansekategori), universitets- / høyskoleutdanning inntil 4 år, universitets- / høyskoleutdanning mer enn 4 år.

Yrkesaktivitet, intervjuperson. Vi skiller mellom dem som ikke var i inntektsgivende arbeid på intervjutidspunktet (referanse), yrkesaktive på deltid (1-36 timer per uke) og yrkesaktive på heltid (minst 37 timer per uke). Inndelingen i arbeidstid er basert på respondentenes egne anslag på hvor mye de vanligvis jobber per uke.

Alle variablene er basert på hva respondentene selv oppgir, vi har ikke registeropplysninger koblet til dette datasettet.

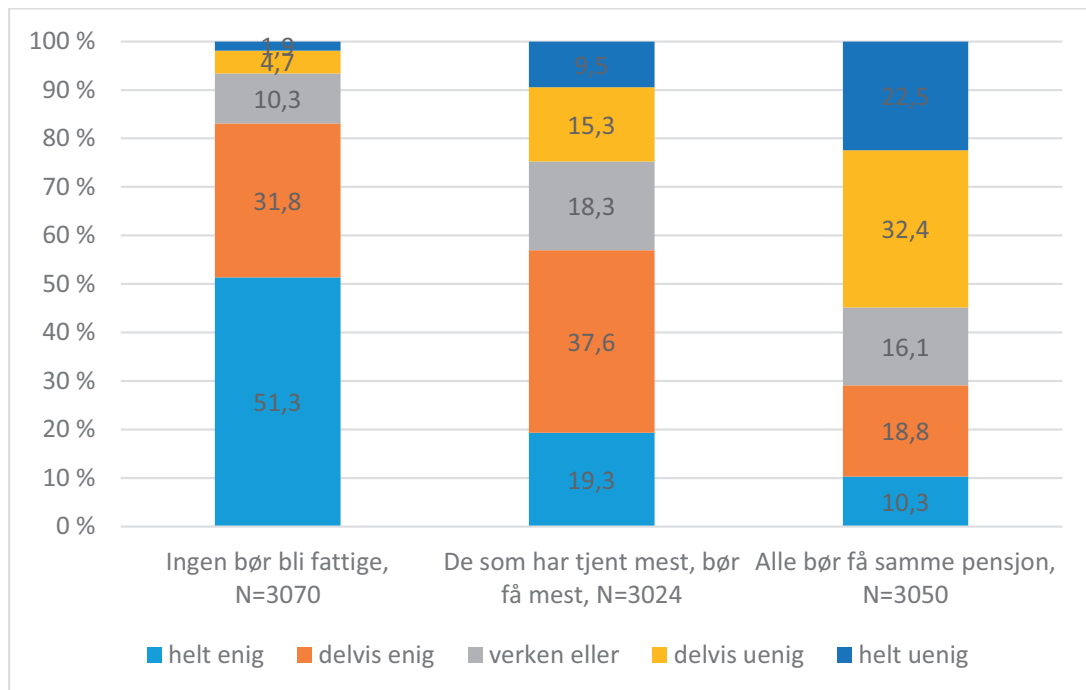
Det er grunn til å minne om aldersavgrensningen i selve studien: 29–53 år. Fordi de eldste og yngste er utelatt, er det grunn til å forvente mindre variasjon etter alder enn det man kan finne i andre studier om liknende tema.

Utdanning, årlig inntekt og yrkesaktivitet er korrelert med hverandre, men vi antar likevel at de kan påvirke holdningene til pensjon på ulike måter. Personer med lav utdanning har sannsynligvis flere års opptjening enn personer med høyere utdanning, men sannsynligvis også kortere forventet levealder (Borgan & Texmon 2015). Personer som jobber fulltid har høyere inntekt og sannsynligvis flere år med opptjening enn personer med en mer perifer tilknytning til arbeidslivet. Personer med høy inntekt har høy årlig opptjening, og kan ha preferanser for et pensjonssystem som belønner dette.

Resultater

Deskriptive analyser

I figur 1 vises fordelingen på de tre sentrale påstandene for utvalget sett under ett. Oversikten viser at det er stor oppslutning om prinsippet «pensjonssystemet i folketrygden bør innrettes slik at ingen alderspensjonister blir fattige». 83 prosent av de spurte er helt eller delvis enig i dette prinsippet. Dette er i tråd med litteraturen som viser at alderspensjonister oppfattes som verdig trengende – befolkningen ønsker ikke å se fattigdom blant gamle mennesker som har lagt arbeidslivet bak seg. De to neste påstandene står i direkte motsetning til hverandre: «Personer som har hatt høye lønnsinntekter gjennom livet, bør få mer pensjon fra folketrygden enn personer som har hatt lavere lønnsinntekter gjennom livet» og «Alle bør få samme pensjon fra folketrygden uansett hvor mye de har jobbet og hvor mye de har tjent gjennom livet». Flertallet i denne undersøkelsen heller mer mot det første av disse utsagnene enn det siste: 57 prosent er helt eller delvis enige i at de som har tjent mest, bør få mest, mens bare 29 prosent er helt eller delvis enige i den siste påstanden.

Figur 1. Fordeling på de tre påstandene om hvordan pensjonssystemet i folketrygden bør utformes. Vektete tall, uvektet N

Tabell 2 viser oppslutningen om de tre påstandene etter et sett av bakgrunnsvariable. Tabellen viser andel som sier seg «helt enig» i de to første påstandene (hhv. 51 og 19 prosent av utvalget) og «Helt eller delvis enig» i den siste (29 prosent av utvalget). Andelen som sier seg «helt enig» i den siste påstanden, er så lav at det vil gi mer meningsfylt informasjon å slå sammen de som er «helt enige» og de som er «delvis enige», og dermed heller mot å støtte det som vil være en svært radikal omlegging av hele pensjonssystemet i Norge. I tillegg viser vi i tabellen hvordan utvalget fordeler seg på de ulike bakgrunnsvariablene. Denne deskriptive statistikken er bakgrunnsinformasjon for regresjonsanalysene som kommer i neste steg.

Tabell 2. Bivariate sammenhenger mellom avhengige og uavhengige variable, og deskriptiv statistikk for de uavhengige variablene

	Pensjonssystemet i folketrygden bør innrettes slik at ingen alderspensjonister blir fattige (andel helt enig)	Personer som har hatt høye lønnsinntekter gjennom livet, bør få mer pensjon fra folketrygden enn personer som har hatt lavere lønnsinntekter gjennom livet (andel helt enig)	Alle bør få samme pensjon fra folketrygden uansett hvor mye de har jobbet og hvor mye de har tjent gjennom livet (andel helt eller delvis enig)	Andel av utvalget (vektet), N=3 055
Kjønn				
Menn	46	23	27	51
Kvinner	57	16	31	49
Alder				
34 år og yngre	47	16	34	22
35–40 år	49	18	30	24
41–45 år	51	21	29	19
46–49 år	52	19	28	16
50–53 år	59	23	24	19
Inntekt				
Inntekt < 399'	64	11	40	30
400'-499'	54	15	34	24
500'-599'	49	19	24	20
600' og mer	36	34	14	25
Uoppgitt	-	-	-	2
Utdanning				
Grunnskole / videregående	59	15	35	37
Høyere <4 år	48	19	28	37
Høyere 4+ år	45	26	22	26
Yrkesaktivitet				
I jobb, heltid	47	22	25	71
I jobb, deltid	58	14	38	18
Ikke yrkesaktiv	69	13	39	10

Alle sammenhengene er statistisk signifikante på 5 % -nivå.

De bivarierte sammenhengene viser at oppslutning om ulike prinsipper for beregning av pensjon varierer med både karakteristika ved individet (alder og kjønn) og ressurser (utdanning, inntekt og arbeidstid). Kvinner er gjennomgående mer likhetsorienterte enn menn: De er mer opptatte av at pensjonssystemet må hindre at alderspensjonister blir fattige, de sier litt oftere at alle bør få like mye fra folketrygden, og de slutter litt sjeldnere opp om prinsippet om at personer som har hatt høye lønnsinntekter bør få mer pensjon. Eldre er oftere enn yngre helt enige i at pensjonssystemet må innrettes slik at ingen blir fattige, og sjeldnere tilhengere av at alle bør få samme utbetaling fra folketrygden. For påstand nr. 2 er aldersforskjellene mindre systematiske, men det er en tendens til at eldre oftere er helt enige i at høy lønn bør gi høyere pensjon. Betydningen av inntekt er imidlertid klar: De med de høyeste inntektene har tre ganger større sannsynlighet for å være helt enige i at høy lønn bør gi høy pensjon. De med de høyeste inntektene er også vesentlig mindre opptatte av at pensjonssystemet må hindre at noen blir fattige, og de støtter sjeldnere prinsippet om at folketrygden bør gi like mye til alle. Et tilsvarende mønster kan ses for utdanning.

Multivariate analyser

De bivarierte sammenhengene sier ingenting om hvordan ulike trekk ved informantene spiller sammen i å forme oppfatningene deres om pensjonssystemet. Tabell 3 viser logistiske regresjonsanalyser for hver av de tre påstandene, der vi inkluderer alle de uavhengige variablene samtidig. Logistiske regresjoner brukes gjerne når vi har binære utfallsvariabler (0,1). Her er vi særlig opptatt av å se på hvem som slutter opp om de ulike prinsippene, og hvordan oppslutningen varierer med ulike kjennetegn. Derfor har vi kodet svarvariablene som binære, og analyserer sannsynligheten for å være «helt enig» (evt. helt / delvis enig). Tabellen viser om sjansen for å slutte opp om en påstand øker (koeffisient med positiv fortegn) eller minsker (koeffisienter med negativt fortegn) med bestemte egenskaper, eller om den aktuelle egenskapen ikke har noen betydning for hva man svarer (koeffisienten er ikke statistisk signifikant), gitt likhet på de øvrige uavhengige variablene i modellen.

På samme måte som i de bivarierte analysene har «helt enig» verdien 1 for påstandene 1 og 2, mens «helt enig» og «delvis enig» har verdien 1 for påstand nummer 3. Alle andre svar er gitt verdien 0.

Ser vi først på påstand 1, «Pensjonssystemet i folketrygden bør innrettes slik at ingen alderspensjonister blir fattige», finner vi at oppslutningen om denne varierer langs en rekke dimensjoner. Gjennomgående er, som vi har sett, oppslutningen høy, men det er en del variasjon i hvem som uforbeholdent slutter seg til gjennom å si seg «helt enig». Kvinner sier seg oftere helt enige enn det menn gjør, det samme gjør de som ikke har heltids- eller deltidsarbeid på intervjuetidspunktet. De eldre er oftere helt enige enn de yngre, og vi ser et klart knekkpunkt: Det er ingen forskjeller mellom personer som er i 30-årene, men fra fylte 41 øker oppslutningen om dette prinsippet – og mest blant de eldste, også når vi kontrollerer for alle de andre faktorene. For utdanning og inntekt finner vi negative sammenhenger: De som har utdanning på universitets- og høyskolenivå er sjeldnere «helt enige» i at ingen alderspensjonister bør bli fattige enn dem med mindre utdanning, og de som har inntekter over 500 000 kroner i året er sjeldnere helt enige i denne påstanden enn referansegruppen (inntekt under 400 000 kr i året). Jo høyere inntekt, jo mindre opptatte er respondentene av at alle alderspensjonister bør ha inntekter over fattigdomsgrensen.

For de to neste påstandene, som begge tematiserer sammenhengen mellom inntekt over livsløpet og pensjonsutbetaling, er det færre signifikante sammenhenger og dermed mindre tydelige mønstre i holdninger. Både utdanning og inntekt har betydning, også når de kontrolleres mot hverandre og de andre variablene i modellen. Personer med høy utdanning og

/ eller høy inntekt er klare tilhengere av at pensjonssystemet bør gi mer til de som har tjent mest, og klare motstandere av at alle bør få det samme fra folketrygden. For begge påstandene skiller den eldste aldersgruppen seg ut: De som er mellom 50 og 53 år er oftere helt enige i at personer som har hatt høye lønnsinntekter gjennom livet bør få mer i pensjon, og sjeldnere helt eller delvis enige i at alle bør få samme pensjon.

Kjønnsforskjellene for disse to påstandene er vanskelige å tolke: Kvinner er oftere enn menn uenige i begge påstander, men forskjellen er signifikant bare for den første («personer som har hatt høye inntekter gjennom livet, bør få mer ...»). At kvinner oftere enn menn er uenige i prinsippet om at de som har mest, skal få mest, kan forstås både i lys av egeninteresse (kvinner har sjeldnere enn menn kontinuerlige yrkeskarrierer med høy inntekt) og av den generelle tendensen til at kvinner er mer likhetsorienterte enn menn i fordelings spørsmål. Dermed er det interessant at kjønnsforskjellen er såpass svak for dette spørsmålet, og at den er svak og ikke statistisk signifikant for påstanden «Alle bør få samme pensjon». I tabellen som viste bivariate sammenhenger fant vi kjønnsforskjeller i forventet retning, men disse er altså ikke lenger statistisk signifikante når vi kontrollerer for inntekt og arbeidstilknytning. Fulltidsarbeidende kvinner med høy inntekt er ikke nødvendigvis mer likhetsorienterte i pensjonsspørsmål enn menn – og menn som ikke er yrkesaktive og / eller har lav inntekt, kan like ofte som kvinner i liknende situasjoner ønske seg et pensjonssystem som gir like mye til alle.

Endelig må det påpekes at målet på hvor godt denne modellen passer, Nagelkerkes R^2 , er gjennomgående lavt. Dette målet anslår hvor mye sjansen for å estimere riktig utfall på utfallsvariabelen øker når vi kjenner verdiene på prediksjonsvariablene, og lave verdier tilsier at mesteparten av variasjonen på utfallsvariabelen skyldes andre faktorer enn de som er lagt inn i modellen. Lav R^2 tyder på at vi har mye «tilfeldig» variasjon, altså variasjon som i liten grad lar seg forklare av de faktorene som er lagt inn i analysene. Det er minst tre refleksjoner som kan knyttes til dette. For det første, vi har ikke analysert andre holdnings spørsmål, politisk grunnsyn eller partitilhørighet. Det er mulig at det å ha mer informasjon om dette, ville bedret prediksjonskraften til modellen. Samtidig er det problemer forbundet med det å «forklare holdninger med holdninger» – grunnverdier varierer jo også med alder, kjønn og ressurser (Aardal, Bergh & Karlsen 2015). For det andre, pensjon oppfattes som komplisert og mange kan ha til dels motstridende meninger – som også Bay (2005:16) viser. I slike situasjoner vil man også få mønstre i holdninger som er vanskelige å forklare. For det tredje, som vi var inne på i litteraturgjennomgangen, hvordan befolkningen svarer på opinionsundersøkelser kan variere med hvordan spørsmålet er stilt (jf. Kangas mfl. 2014). I denne undersøkelsen har forskerne søkt å formulere spørsmålene nøytralt, men det er ikke mulig å kontrollere hvilke assosiasjoner respondentene får. Det kan for eksempel hende at svarene hadde blitt annerledes om påstand 2 hadde vært formulert som «at alle kan opprettholde den levestandarden de er vant til» heller enn at noen «bør få mer», selv om implikasjonene hadde vært de samme (noen ville fått mer). Slike utslag vil også skape mønstre som er vanskelige å kartlegge.

Tabell 3. Oppfatninger om ulike prinsipper for fordeling i folketrygden. Resultater fra logistiske regresjonsanalyser. Vektete tall

	Ingen bør bli fattige (Helt enig=1)		De som har tjent mest bør få mest (Helt enig=1)		Alle bør få det samme fra folketrygden (Helt/delvis enig=1)	
	Koeff.	Std.feil	Koeff.	Std.feil	Koeff.	Std.feil
Kjønn, ref. mann						
Kvinne	,298**	,080	-,216*	,104	-,105	,088
Alder, ref. <35						
35-40 år	,129	,111	,024	,149	-,148	,120
41-45 år	,329**	,119	,090	,153	-,140	,129
46-49 år	,325**	,125	,084	,163	-,093	,136
50 -53 år	,603**	,122	,336*	,153	-,439**	,136
Utdanning, ref. grunnskole / videregående						
Høyere < 4 år	-,282**	,092	,135	,121	-,208*	,099
Høyere 4+ år	-,237*	,103	,369**	,128	-,356**	,116
Inntekt, ref. <400 000						
400'-499 000	-,206	,112	,251	,163	-,157	,115
500'-599 000	-,376**	,122	,484**	,168	-,568	,133
600' og mer	-,920**	,121	1,154**	,157	-1,241**	,143
Yrkesaktivitet, ref. ikke yrkesaktiv						
I jobb, deltid	-,381*	,155	-,084	,220	,047	,151
I jobb, heltid	-,487**	,145	,067	,201	-,206	,143
Konstant	,591	,154	-2,179	,213	,006	,153
Nagelkerke R2	,089		,083		,089	
N	2 966		2 934		2 948	

** signifikant på 1 % -nivå

* signifikant på 5 % -nivå

Konklusjon

Hensikten med denne artikkelen har vært å presentere et bilde av befolkningens oppfatninger om omfordeling i pensjonssystemet, og å analysere forskjeller i oppfatninger mellom ulike grupper. Utgangspunktet har vært tre påstander som respondentene i undersøkelsen har sagt seg enige eller uenige i, som alle tematiserer hvilken fordelingsprofil et godt pensjonssystem bør ha. Vi finner at det er stor oppslutning om det prinsippet at pensjonssystemet bør innrettes slik at ingen blir fattige. Dette er i tråd med internasjonal litteratur: Pensjonssystemene har høy legitimitet, og befolkningen aksepterer i liten grad fattigdom og dårlige levekår blant pensjonister. Støtten til prinsippet om sikring av tilvakt inntektsnivå («personer som har hatt høye lønnsinntekter gjennom livet, bør få mer fra folketrygden...») er mer ambivalent, samtidig avviser et klart flertall prinsippet om at alle bør få like mye fra folketrygden. Dette tyder på at det er et relativt stort sprik i holdninger: Vi finner ingen enstemmig oppslutning om prinsippet om inntektsavhengige pensjoner (som vi har lang tradisjon for i Norge, og fortsatt har), og heller ingen unison avvisning av prinsippet om flat

folketrygd (som vi ikke har). Det er en klar negativ korrelasjon mellom de to siste utsagnene, men den er ikke så sterk som man kunne forvente mellom to utsagn som så tydelig trekker i ulik retning. Dette kan tyde på at holdningene ikke er svært konsistente, og at mange av respondentene ikke har tenkt så mye på disse problemstillingene.

Analysene viser at både utdanning, alder og inntekt har selvstendig betydning for oppfatninger om ulike sider ved pensjonssystemet. Utdanning har betydning, i forventet retning, men inntekt later likevel til å bety mer. Den er gjennomgående for alle tre spørsmål, og det er særlig de med høyest inntekt (over 600 000 kroner) som skiller seg ut. Disse er sjeldnere helt enige i at folketrygden bør innrettes slik at den hindrer fattigdom blant alderspensjonister, de er oftere helt enige i at de som har hatt høye lønnsinntekter gjennom livet bør få høyere pensjon, og de er markant sjeldnere enige i at alle bør få like mye pensjon fra folketrygden. Mønstrene for utdanning og inntekt er sterke indikasjoner på at oppfatninger om hva som er et godt pensjonssystem for de fleste, og uavhengig av alder, er sterkt korrelert med forventninger om hva som er et godt pensjonssystem *for meg*. Pensjonen er det man skal leve av i eldre år, og det er ikke overraskende at oppfatningene om hvordan dette systemet bør utformes, henger sterkt sammen med hvilke økonomiske interesser man selv har. Det er likevel grunn til å stoppe opp ved de relativt sterke ulikhetene i oppfatninger etter inntekt. De som har de høyeste inntektene er sjeldnere enn andre opptatt av grunnsikring (at ingen blir fattige), og klart oftere tilhengere av prinsippet om at de som har hatt høye lønnsinntekter gjennom livet bør få mer fra folketrygden enn de som har hatt lavere lønnsinntekter. Dette er i tråd med funn i studier som ble sitert ovenfor, som viste at velgere i middelklassen i større grad slutter opp om velferdsordninger som kommer dem selv til gode, og er mindre opptatt av velferd for svake grupper. I den grad inntektsulikheten i Norge øker over tid, kan oppslutningen om grunnsikringen i pensjonssystemet – garantipensjonen – komme til å bli svekket, eller vi kan se en polarisering der de «fattige» ønsker flat folketrygdpensjon mens «de rike» insisterer på at systemet bør opprettholde tilvakt levestandard. Det er tendenser til en slik todeling i dette materialet, selv om spørsmålene ikke er svært godt egnet til å fange opp befolkningens meninger om *balansen* mellom minstesikring og opprettholdelse av levestandard.

I tillegg ser vi klare forskjeller etter alder, noe som tyder på at denne problematikken oppleves som mer akutt når man har passert 50 år: De over 50 er særlig ofte opptatt av at ingen alderspensjonister bør bli fattige, og de er oftere enn andre skeptiske til en flat alderspensjon som gir like mye til alle (noe de fleste har grunn til å anta vil gi mindre til dem selv). Yngre er mindre opptatte av å hindre fattigdom blant pensjonister, faktisk er færre enn halvparten av respondentene under 40 «helt enige» i at dette bør være et mål. Disse er også mer åpne for at folketrygden bør gi samme beløp til alle. Det gjenstår å se om dette er en generasjonseffekt – de som er under 40 nå vet godt at det delvis blir opp til dem å forsørge et voksende antall pensjonister – eller om disse kohortene endrer mening når de kommer i en alder der de begynner å tenke på pensjon som en sannsynlig inntektskilde også for dem selv.

Alle sosialpolitiske ordninger er på sikt avhengige av å ha demokratisk legitimitet. Dette gjelder ikke minst et omfattende og dyrt program som alderspensjonen i den norske folketrygden. Derfor er det oppløftende å kunne konkludere med at oppslutningen om hovedtrekkene i pensjonssystemet er sterk: Befolkningen ønsker en minstesikring til alle (som vi har i Norge, gjennom garantipensjonen) som er høy nok til å hindre at noen blir fattige (en oppfatning som kan påvirke diskusjonen om nivået på garantipensjonen). Det er også stor oppslutning om at alderspensjonen skal graderes på en eller annen måte – som den blir – det er få som ønsker en alderspensjon som gir det samme til alle.

Denne artikkelen er et første forsøk på å kartlegge et tema vi fra før har begrenset kunnskap om, nemlig mønstre i holdninger til alderspensjon. Utvalget i den spørreundersøkelsen

vi baserer oss på, er av den størrelsen man ofte vil ha i holdningsundersøkelser, men øvre aldergrense (53 år) er lavere enn hva som er tilfellet i mange andre undersøkelser. Dette ble gjort bevisst, fordi man ønsket å måle oppfatninger blant dem som faktisk er berørt av pensjonsreformen direkte. Ønsker man i senere undersøkelser å gå dypere inn i spørsmålet om variasjon med alder – noe som virker svært relevant, gitt det vi vet fra undersøkelser om interesse og kunnskap – er det ønskelig med flere eldre respondenter og et større aldersspenn opp mot den alderen da man kan begynne å ta ut pensjon. Dette vil bli enklere etter hvert som årene går, og personer født etter 1963 utgjør en større andel av befolkningen. Det kunne også vært interessant å studere sammenhengen mellom oppfatninger om alderspensjon og oppfatninger om andre sosialpolitiske spørsmål, for å grave dypere i forholdet mellom egeninteresse og verdiorienteringer. Dette ville også bidra til å opplyse den sosialpolitiske debatten generelt.

Referanser

- Bay, A.-H. (2005). *Er den norske opinionen en bremsekloss mot velferdspolitiske reformer?* Oslo: NOVA, Skriftserie 1/05.
- Bay, A.-H. & Pedersen, A.W. (2004). Folketrygdens pensjonssystem: Tillit, tilfredshet og politiske holdninger. Vedlegg 6 til NOU 2004:1, *Modernisert folketrygd*.
- Bay, A. H., & Pedersen, A. W. (2015). En velferdsstat (bare) for middelklassen? I A.-H. Bay, A. Hagelund, & A. Hatland (red.) *For mange på trygd? Velferdspolitiske spenninger* (s. 171–189). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Borgan, J.-K. & Texmon, I. (2015). *Levealder og uttak av tidligpensjon i ulike yrker*. Rapport nr. 2015/39. Oslo / Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Busemeyer, M. R. & Garritzmann, J. L. (2017). Public opinion on policy and budgetary trade-offs in European welfare states: Evidence from a new comparative survey. *Journal of European Public Policy*, 24, 871–889. DOI: <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1298658>
- Busemeyer, M. R., Goerres, A. & Weschle, S. (2009). Attitudes towards redistributive spending in an era of demographic ageing: The rival pressures from age and income in 14 OECD countries. *Journal of European Social Policy*, 19, 195–212. DOI: <https://doi.org/10.1177/0958928709104736>
- Chong, D. & Druckman, J. N. (2007). Framing theory. *Annual Review of Political Science*, 10, 103–126. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.10.072805.103054>
- Ebbinghaus, B. (2011). *The Varieties of Pension Governance: Pension Privatization in Europe*. Oxford: Oxford University press.
- Ebbinghaus, B. & Naumann, E. (2018). *The Intergenerational Legitimacy of Public Pensions in an Ageing Europe: Changing Subjective Evaluation and Policy Preferences between 2008 and 2016*. Paper presentert på ESPAnet, Vilnius, 30. August – 1. September 2018.
- Ervik, R. & Lindén, T. S. (2013). *The Making of Ageing Policy: Theory and Practice in Europe*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Lien, O. C. & Grambo, A.-C. (2007). *Pensjonsreform på trappene: hva vet befolkningen om pensjon?* Oslo: Arbeids- og velferdsdirektoratet.
- Grødem, A. S. (2019). *Pensjon: for komplisert for folk flest? Befolkningens kunnskap om og holdninger til pensjonssystemet*. Rapport nr. 2019:13. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Hippe, J. M. & Pedersen, A. W. (2019). Etter pensjonsreformen – politiske veivalg. Oslo: Fafo, Fafo-notat 2019:07.
- Kangas, O. E., Niemelä, M. & Varjonen, S. (2014). When and why do ideas matter? The influence of framing on opinion formation and policy change. *European Political Science Review*, 6, 73–92. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1755773912000306>

- Kitterød, R. H., Halrynjo, S. & Pedersen, A. W. (2017). *Rettferdig pensjon for individer og for par? Tilpasninger og holdninger til det nye pensjonssystemet i folketrygden*. Rapport 2017:10. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- MacLeod, P., Fitzpatrick, A., Hamlyn, B., Jones, A., Kinver, A. & Leon, P. (2012). *Attitudes to Pensions: The 2012 survey*. London: Department for Work and Pensions. Hentet fra https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/193372/rrep813.pdf
- Marier, P. (2008). *Pension Politics. Consensus and Social Conflict in Ageing Societies*. London and New York: Routledge.
- Midtsundstad, T. (2013). *Kunnskap om og holdninger til pensjonsreformen. Resultater fra en surveyundersøkelse blant tre kohorter kommunalt ansatte*. Notat nr. 2013:5. Oslo: Fafo.
- Mijs, J. J. B. (2019). The paradox of inequality: Income inequality and belief in meritocracy go hand in hand. *Socio-Economic Review*. DOI: <https://doi.org/10.1093/ser/mwy051>
- Natali, D. (2017). The new pension mix in Europe: Inequality and two further risks. I D. Natali (red.) *The New Pension Mix in Europe. Recent Reforms, their Distributional Effects and Political Dynamics* (s. 267–290). Brussels: Peter Lang.
- Natali, D., Keune, M., Pavolini, E. & Seeleib-Kaiser, M. (2018). Sixty years after Titmuss: New findings on occupational welfare in Europe. *Social Policy & Administration*, 52, 435–448. DOI: <https://doi.org/10.1111/spol.12375>
- Naumann, E. (2018). Trust in ageing societies: Confidence in pensions across Europe. I B. Ebbinghaus & E. Naumann (red.) *Welfare State Reform Seen from Below* (s. 187–209). Basingstoke: Palgrave.
- Nav (2018). *Årsrapport 2017*. Hentet fra <https://www.nav.no/no/NAV+og+samfunn/Om+NAV/%C3%A5rsrapport>
- NOU 2004:1. *Modernisert folketrygd — Bærekraftig pensjon for framtida*. Oslo: Finansdepartementet.
- OECD (2017). *Pensions at a Glance 2017*. Paris: OECD Publishing. Hentet fra https://www.oecd-ilibrary.org/content/publication/pension_glance-2017-en DOI:<https://doi.org/10.1787/pension-glance-2017-en>
- Omholt, E. L. (2016). *Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2016*. Rapport nr. 2016/30. Oslo / Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Pedersen, A. W., Hippe, J. M., Grødem, A. S. & Sørensen, O. B. (2018). Trade unions and the politics of occupational pensions in Denmark and Norway. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 24, 109–122. DOI: <https://doi.org/10.1177/1024258917748873>
- Schludi, M. (2005). *The Reform of Bismarckian Pension Systems. A Comparison of Pension Politics in Austria, France, Germany, Italy and Sweden*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- van Oorschot, W. (2006). Making the difference in social Europe: Deservingness perceptions among citizens of European welfare states. *Journal of European Social Policy*, 16, 23–42. DOI: <https://doi.org/10.1177/0958928706059829>
- van Oorschot, W. & Meuleman, B. (2012). Welfare performance and welfare support. I S. Svallfors (red.) *Contested Welfare States: Welfare Attitudes in Europe and Beyond* (s. 25–57). Stanford: Stanford University Press.
- Østhus, S. (2019). *Kunnskap om pensjon. Resultater fra tre surveyundersøkelser blant arbeidsgivere, tillitsvalgte og ansatte i privat sektor*. Rapport nr. 2019:2. Oslo: Fafo.
- Aardal, B., Bergh, J. & Karlsen, R. (2015). Hvorfor stemmer velgerne som de gjør? I B. Aardal & J. Bergh (red.) *Valg og velgere. En studie av stortingsvalget 2013* (s. 247–265). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.